

arjan hebly & karin theunissen

In de *B-nieuwsen* van 2 en 16 februari 1983 (nrs. 24 en 26) schreven wij in eerste instantie naar aanleiding van de STAWON prijsvraag 'Wanneer is een woning een huis?'

Het voornaamste punt van kritiek hierin was dat in deze prijsvraag alle voorschriften betreffende de woningbouw min of meer vogelvrij worden verklaard, zonder dat hierbij ingegaan wordt op de momenteel zeer actuele problematiek in de woningbouw, die een ter discussie stellen van de voorschriften zou kunnen rechtvaardigen: de veranderde vraag op de woningmarkt, veranderde opvattingen over het wonen. Een aantal afstudeerprojecten en andere onderzoeken op de afdeling Bouwkunde en evenzo de Kruisplein prijsvraag tonen het belang van deze discussie aan.

Het onderstaande is een poging vanuit de-

ze kritiek en vanuit de aangedragen standpunten in het thema-nummer 'Jongerenhuisvesting' O4, verder in te gaan op deze problematiek:

- wat houden deze veranderde opvattingen over wonen in;
- hoe zijn deze te formuleren als nieuwe ontwerpgegevens voor architecten en
- welke middelen zijn er om hieraan te werken:

Eén van de kenmerken van deze veranderde vraag in de woningbouw is dat zij geen éénduidige vraag (meer) is, dat zij bijgevolg op vele manieren te formuleren is en op evenvele manieren te beantwoorden of te bewerken.

Zo zijn ook vele ontwerp oplossingen mogelijk; hieronder wordt een richting aangegeven:

not the house for everybody

Binnen de discussie over de huisvesting van zelfstandigen oftewel de niet-gezinswoningbouw zouden twee invalshoeken benoemd kunnen worden:

- de emancipatie van de hiërarchische gezinswoning voor – meerdere – zelfstandigen; een meer neutrale plattegrond, flexibiliteit, the room of one's own (grootte, outillage, schakeling):

De woning staat centraal.

- de emancipatie van de woon-'omgeving'; voorzieningen op blokniveau, ontwikkelen

van het gebied tussen woning en stad:
Het woongebouw staat centraal.

In het blad O4, Delft, 1982 worden deze twee benaderingen tegenover elkaar gezet. Zo stelt Jenneke ter Horst¹ 'Heeft het zin een gedetailleerd net van voorzieningen te tekenen waarvan wij architecten niet bij machte zijn het gebruik ervan te regelen; ideologisch getinte uitspraken te doen over een utopisch, leeg beeld? ... We trokken ons terug binnen de woning.'

Terwijl Peter Drijver en Janne Hobus² ten opzichte van de Kruisplein-prijsvraag stellen: 'Ook zou onderzoek naar kollektieve woonvormen in kraakpanden zijn consequenties hebben gehad: in Groningen wordt door 250 mensen gewoond in het r.k.-ziekenhuis dat twee jaar geleden is gekraakt; elders in kantoren, fabrieken en verzorgingstehuizen ... Kraakpanden in Amsterdam en Den Haag organiseren openbare galerijen, kafees, restaurants, bouw- en kraakspreekuren, radiozenders, enzovoort ...' en verder, 'dat het programma ruimte zou moeten bieden om het kollektief wat te laten opzetten.'

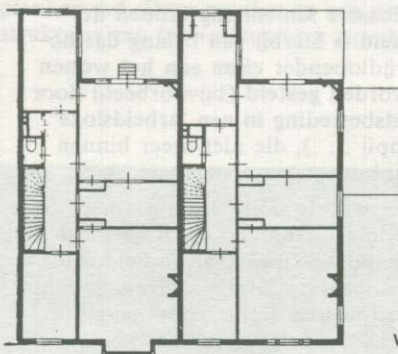
de 'fine dutch tradition'

(de emancipatie van de hiërarchische gezinswoning)

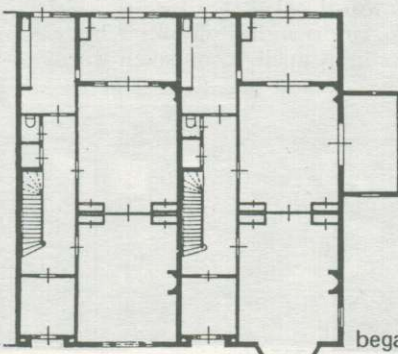
Voor de Kruisplein-prijsvraag³ is binnen dit onderzoek discussie bevorderend geweest. Was het onderzoeks-'instrument' bij het afstudeerwerk van de groep Jenepiko⁴ bijvoorbeeld 'the room of one's own', bij de Kruisplein-prijsvraag is dit het formuleren van programmatische typen. Deze leveren nieuwe overzichtelijke wooneenheden op, die net als gezinswoningen aan zichzelf genoeg hebben en die derhalve nog redelijk zijn in te passen in de huidige regelingen (subsidie, toewijzing, beheer).

Woonhuisgroep aan de Rotterdamseweg, Delft. Uit: J.M.W. Leliman, 'Het Stadswoonhuis in Nederland', 1920.

Een voorbeeld van een neutrale plattegrond is het 19^e-eeuwse tweebeukige kamer-en-suite type, dat vele veranderingen in gebruik kan opnemen.

verdieping

begane grond

1. Ter Horst c.s., Unbehagen, O4, 1982.
2. Drijver & Hobus, Illusie en verleiding rond de Kruisplein-prijsvraag, O4, 1982.
3. Kruisplein-prijsvraag, Rotterdam, november 1980.
4. Zie: Ter Horst c.s., Unbehagen, O4, 1982.

Ook binnen het hieraan gekoppelde ontwerponderzoek zijn nog overwinningen te behalen. Een interessant ontwerpprobleem is bijvoorbeeld dat de niet-hiërarchische woning niet gelijk behoeft te worden gesteld aan een woning zonder ruimtelijke verschillen. In tegendeel, het ontwerpen van een woning met ruimten van verschillende maat, situering, enzovoort vergroot de gebruiks-flexibiliteit binnen de woning. Interessant in dit verband was het eerste ontwerp van OZOO⁵, hier werd een verschil gemaakt in kleine kamers op 't noorden en grote kamers op 't zuiden. Hoewel bij de ontwerpers een bepaald gebruik voor ogen stond, namelijk per persoon beide kamers – 'anderhalve kamer per persoon' – is een verandering van de verdeling en van het gebruik heel goed denkbaar. Het waren juist dit soort bescheiden en toch belangrijke noties die de prijsvraag had kunnen opleveren, echter deze hebben uiteindelijk zowel bij de beoordeling als bij de bijstelling van het programma in de tweede ronde erg weinig aandacht gehad.

De tendens om voor jongerenhuisvesting 'woonstandaards' te formuleren (zoals ook de Kruisplein-prijsvraag laat zien) kan men ter discussie stellen. Want wordt juist niet deze huisvesting gekenmerkt door een grote diversiteit in woonvormen (studentenhuizen, woonkollektieven, kraakpanden en dergelijke), een diversiteit die in tegenspraak is met het opstellen van standaards.

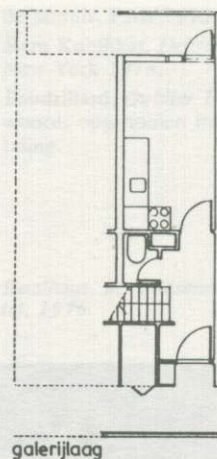
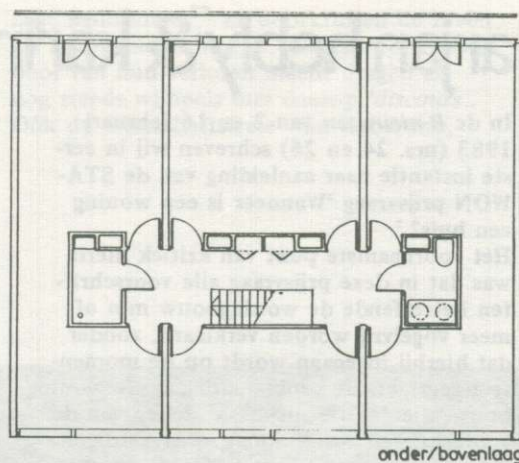
Het onderzoek naar nieuwe oplossingen voor de woningbouw wordt in deze wellicht belemmerd door de 'fine Dutch tradition' die uitgang van vastgestelde woonpatronen als basis voor het ontwikkelen van plattegronden.

Bij het zoeken naar andere ontwerpmethoden kunnen incidentele voorstellen de mogelijkheid geven om de complexe werkelijkheid van deze huisvesting te onderzoeken (en te bouwen).

In de Kruisplein-prijsvraag is het tenslotte de super-flexibiliteit gekoppeld aan een enorme differentiatie die de meeste aandacht krijgt⁶. Het is precies deze superflexibiliteit die de normeringstendenzen in de opgave moet relativeren; immers flexibiliteit suggereert dat alles nog niet vaststaat.

Verwijst het preciese programma naar een 'nieuwe' standaard, naar een haalbare praktijk; flexibiliteit verwijst daarentegen naar een neutrale structuur, een niet autoritair ideaal⁷.

De inzending van Van Dongen en Oosterhuis (motto X+Y/Z) bagatelliseert de opgave doordat de zogenaamde verschillen van het programma en de flexibiliteit in hun ontwerp worden opgelost door eenvoudigweg een deur in de gang verschillend te plaatsen.

het woongebouw (de emancipatie van de woon'omgeving')

Peter Drijver en Janne Hobus anticiperen in hun pleidooi voor kollektieve voorzieningen op het revolutionaire élan binnen de kraakbeweging; een gezamenlijk verzet tegen de instituties rechtvaardigt wel zeker de verwachting van een 'groepsgebeuren'. De scepsis van Jenneke ter Horst (en anderen) ten aanzien van gemeenschappelijke voorzieningen is vooral het gevolg van de huidige woonruimte-toewijzingspraktijk die een zodanige willekeurigheid kent dat het ontstaan van veelbelovende groepsprocessen op blokniveau altijd een zeer onvoorspelbare aangelegenheid blijft.

Toch lijkt een benadering waarbij naast de zelfstandige wooneenheid een groter geheel in het gebouw aan de orde komt juist voor de nieuwe opgave in de woningbouw geëigend.

Want, als we deze nieuwe opgave zouden 'definiëren' als het ontwerpen voor *divergerende* in plaats van *konvergerende* groepen, wordt duidelijk dat hiermee naast de wooneenheid zélf de woonomgeving belangrijk wordt.

Naast de lossere samenhang binnen de wooneenheid is hierbij van belang dat hogere en wijldopender eisen aan het wonen (zullen) worden gesteld (bijvoorbeeld door de vrijetijdsbesteding in een 'arbeidsloze' maatschappij . . .), die niet meer binnen de woning kunnen worden opgelost.

Nu kunnen wij als architecten geen sociologisch getinte uitspraken doen over het gemeenschappelijk leven van individuen in een woongebouw. Het probleem is echter dat tot nu toe steeds elke voorziening op een gemeenschappelijk niveau dan de strikt private, wel vanuit een sociologisch standpunt wordt bekeken.

Met andere woorden het op elkaar betrekken van de individuele wooncellen wordt

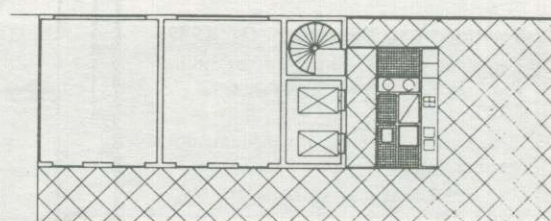
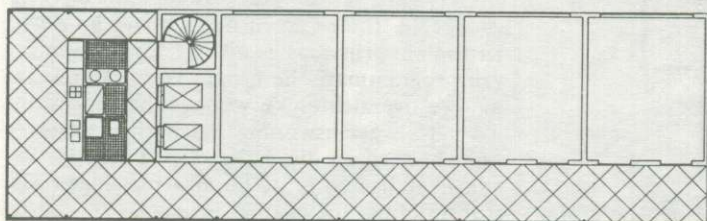
Döll, Houben & Steenhuis, Motto OZOO, plattegronden type Y (eerste ontwerp).

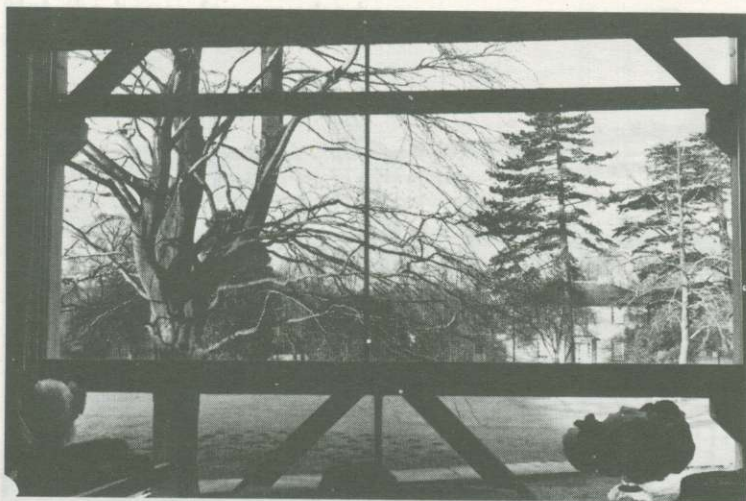
5. Döll, Houben & Steenhuis, Motto OZOO, Kruisplein-prijsvraag, *Juryrapport*, p. 20–22.

6. Zie het hoofdstuk 'De typologie van de verandering' in het *Juryrapport prijsvraag jongerenhuisvesting Kruisplein*, Rotterdam 1981.

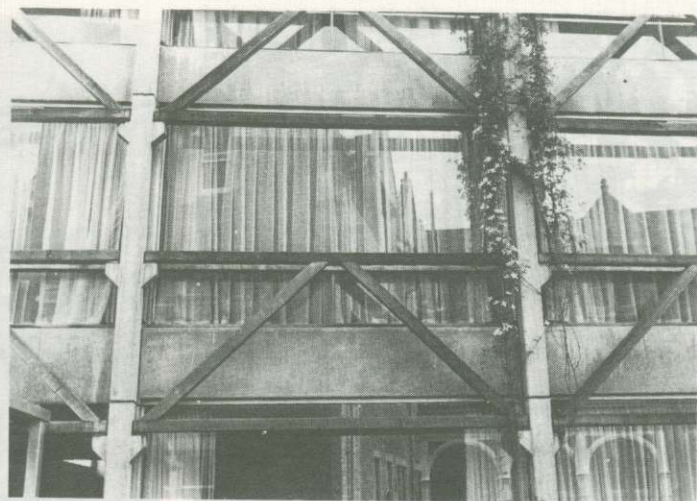
7. De in de prijsvraag beoogde flexibiliteit tussen woningen onderling (bijvoorbeeld veranderingen in de tijd van drie- naar vierkamerwoning) is een ingewikkelde zaak, ook omdat het rendement van de extra investeringen voor de financiers onvoorspelbaar is; in tegenstelling tot bijvoorbeeld energie- en onderhoudsbesparende investeringen, waarbij direct rendement is verzekerd. Daarentegen zou flexibiliteit binnen de woning (gebruikersflexibiliteit) of als mogelijkheid tot aanpassing van de differentiatie tijdens het ontwerpproces, één van de impliciete noties van de moderne woningbouw moeten zijn, zoals seriematigheid, oriëntering en functionaliteit dit ook zijn. Deze reeds bestaande sensibiliteit houdt ongeveer 'zo min mogelijk dragende wanden per woning' in.

Van Dongen & Oosterhuis, Motto X+Y/Z, principeplattegrond.

Allison & Peter Smithson: St. Hilda's College, Oxford 1970. Foto's P.S.

steeds automatisch gekoppeld aan het maken van gemeenschappelijke leefruimten: de 'gemeenschappelijke' keukens, waar men gezamenlijk kookt, eet en t.v. kijkt; beelden met sociale implicaties.

De vraag zou echter moeten zijn of het niet mogelijk is in te gaan op de relaties tussen wooneenheden afzonderlijk, met het gehele gebouw en met de stad zónder dat daar direct sociale implicaties aan verbonden zijn.

Al hetgeen zich boven het private verheft, moet ontdaan worden van zijn sociologische lading, waarna het beschouwd kan worden vanuit een functioneel of technisch standpunt of op strikt architectonisch niveau.

Voor een aantal voorzieningen is het vanuit functioneel of technisch standpunt interessanter door meerdere woningen te laten dragen. Het gaat daarbij om het bieden van extra luxe; bijvoorbeeld een wasserette die veel beter geoutilleerd kan zijn dan een gesubsidieerde woning ooit zou kunnen opbrengen.

Daarentegen is er een groeiende reeks van onvoorspelbare activiteiten; men denke aan zendpiraten, duivemelkers, motorduivels en hun knutselplek, popgroepen, surfplanken e.d. Deze zouden in een neutrale structuur van los verhuurbare ruimten kun-

nen worden ondergebracht, een los aan het individuele woonpakket toe te voegen surplus.

Bijvoorbeeld door de bergingen op het dak te zetten en los te verhuren, wat de mogelijkheid geeft om hier flexibel mee om te gaan (door samenvoeging) en tevens is zo een niveau gemaakt waar het gehele gebouw zich doet gelden.

In het woningbouwproject van van Tijen aan de Frans Bekkersstraat (Rotterdam Zuid, 1934) bevinden de bergingen zich op het dak als losse houten keten en hieraan is het dakterras gekoppeld.

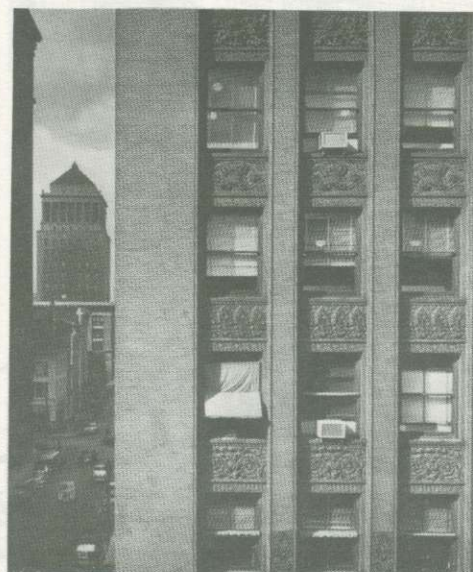
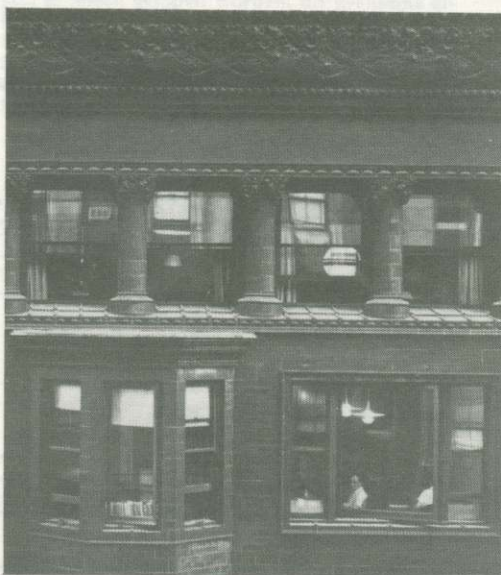
De relaties tussen wooneenheden afzonderlijk, met het gebouw en met de stad is ook op puur architectonisch niveau te benaderen.

Zo geeft het scherm van de gevel tegen het St. Hilda's College van de Smithson's in elke kamer afzonderlijk uitdrukking aan een gestapeld gebouw, een besef van het geheel. Ook in veel 19e eeuwse wolkenkrabbers in Amerika (Sullivan in Chicago) is de gevelordering zo'n konstante wisselwerking en kontrapositie van deel en geheel.

De crescents in Engeland, het Massachusetts College van Aalto en de inzending voor de Kruisplein-prijsvraag van: Berg, de Ruiter en Sybesma⁸ zijn voorbeelden van gebou-

8. Motto ZOO, Juryrapport pp. 66-68.

(onder) Aan de voet van de Schlesinger-Meyer (nu: Carson Pirie Scott) Department Store, Chicago, 1899-1904.
(midden) The Chicago Stock Exchange, 1893-94.
(rechts) The Wainwright Building, St. Louis, 1890.
Architect L. Sullivan, foto's J. Szarkowski.

wen, waar elke wooneenheid min of meer ondergeschikt is aan de vorm van het gebouw en zo de verzameling der woningen architectonisch vorm wordt gegeven. Een ander architectonisch middel om het gebouw in zijn geheel aan de orde te stellen is het maken van een ruimtelijk evenement van (hoofd)entree tot aan de wooneenheid (de ontsluitingsstructuur): een mooie of bijzondere hal, gang of trappehuis.

Het ontwerp van Rein Saariste⁹ voor de Kruisplein-prijsvraag wordt vooral gekenmerkt door zo'n ruimtelijk evenement: de trap in een verrassende diagonale ruimte door het gebouw. Een dergelijke benadering is ook te vinden in de mooi aangelichte middengang in een tweetal recente ontwerpen van architectengroep VDL.

De relaties tussen de woningen en de positie van woningen ten opzichte van het gehele gebouw is in deze voorbeelden van een geheel andere orde dan die in de ge-

bruikelijke portiek of galerij-flats.

Waar de gangbare ontsluitings-typen meestal heel éénduidig in het gebruik zijn (namelijk ontsluiten) en dus in grote mate gedefinieerd door de architect, is in deze gebouwen een veelzijdiger interpretatie van de ruimte mogelijk.

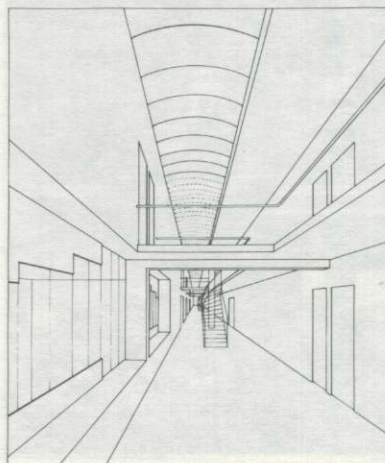
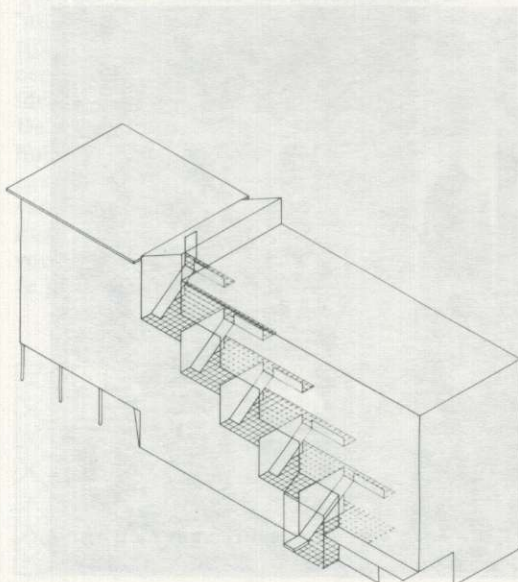
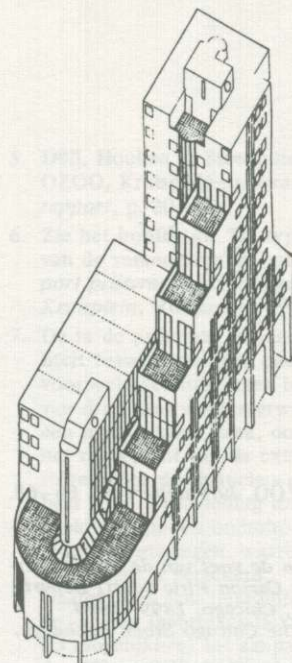
Voor het ontwerpen van dergelijke ruimtelijke relaties zal gezocht moeten worden bij in andere gebouw-typen ontwikkelde ontsluitingssystemen (zoals de passages, Engelse 'colleges', e.d.).

Het ontwerp van Brighton Ben & Newson uit 1983 (zie bladzijde hiernaast) is vooral interessant omdat zij op meerdere niveaus diverse relaties leggen tussen het gebouw als geheel en de individuele woningen. Het is een zes-lagen woongebouw, met een gemeenschappelijke begane grond en tuin. De woningen lopen over twee verdiepingen; zij worden ontsloten vanaf de corridors (op de begane grond, de tweede en de vierde verdieping).

(linksboven) Alvar Aalto: studentenhuus-vesting MIT, Cambridge, Massachusetts USA, 1947-48.

(boven) John Wood the Younger, Royal Crescent, Bath, 1767-75.

(hieronder) Van de Berg, de Ruiter & Sybesma, Motto ZOO, axonometrie.

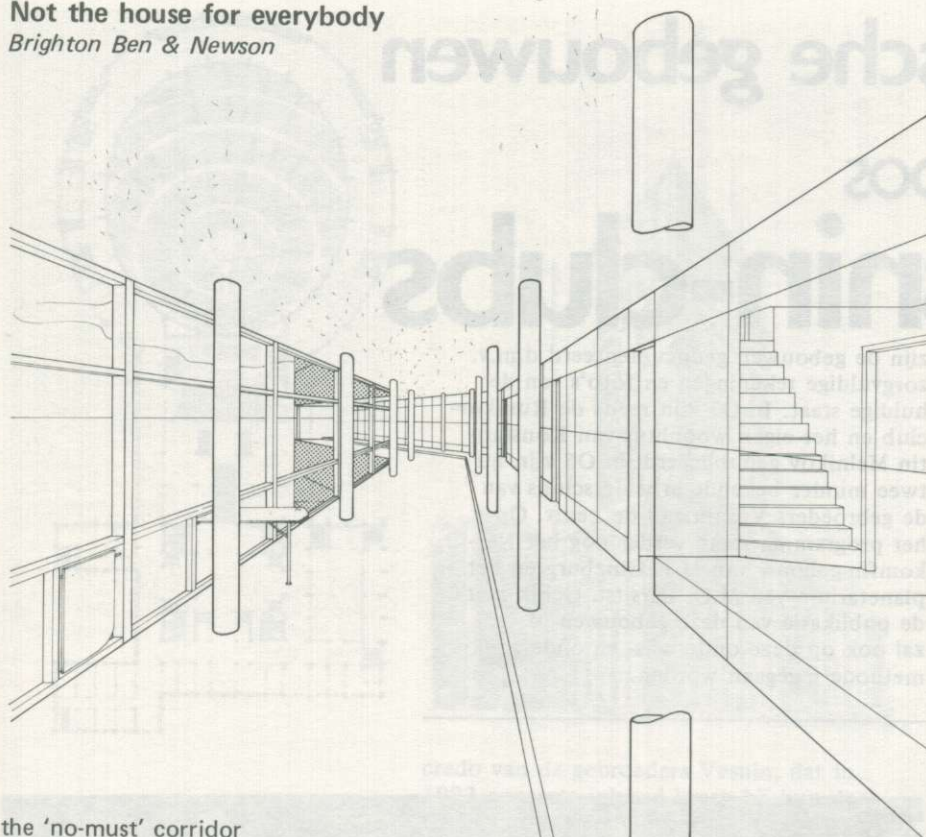

(links) Saariste, Motto FIXER. Isometrie A.H.

(hiernaast links) Arch. VDL: Woningbouw Gerdesiaweg, Rotterdam 1981-82. Ruimtelijk schema van de middengang, tekening A.H.

Not the house for everybody

Brighton Ben & Newson

the 'no-must' corridor

het woongebouw

Het woongebouw heeft een ruime entree, van waaruit men, dwars door het gebouw heen, uitzicht heeft op de bezonde tuin. Terzijde ziet men de wijkende lijnen van de aangrenzende kolonrijke gang, waaraan de begane grondwoningen liggen.

Aan de hal zijn een aantal algemene voorzieningen gekoppeld: een fietsenberging, goed bereikbaar en afsluitbaar, een ruimte voor kinderwagens en dergelijke, ruimten die naar behoefte kunnen worden gebruikt als krèche, werkplaats, surfplankenberging, 'concierge'woning of winkel. In de hal vindt men ook de trap en liften, die naar de woonverdiepingen leiden. Vanuit de lift een doorsteek naar de zuidkant van het gebouw: hier ligt de corridor, een breed, bezond vlak, dat de woningen met elkaar en met de buitenwereld verbindt.

de 'no-must' corridor

De corridor op het zuiden is de 'spil' van het gebouw. Vele malen per dag geniet de gebruiker van de ruimte, het uitzicht.

De gedachte is dat de meerwaarde van deze ontsluiting aanleiding kan geven tot een meerwaardig gebruik ervan; maar tegelijkertijd, dat, ook al zou er alleen gelopen worden, dit geenszins afbreuk zou doen aan de kwaliteit ervan.

De 'meerwaarde' is zuiver architectonisch, het is de breedte van de gang, de geleiding middels kolomrijen en hoogteverschil, dat ook aanleiding kan geven tot een functionele differentiatie. Het

is de zon en het uitzicht op de gemeenschappelijke tuin. En het is de detaillering; zoals de buitenpui, die zoveel mogelijk van glas is voorzien en waarvan delen geopend of geblindeerd kunnen worden. Aan de pui zijn klaptafeltjes bevestigd, waaraan men in de zon kan zitten. Aldus een ruimte, die – ten opzichte van de 'gemeenschappelijke kamer' die de jongerenhuisvesting in het algemeen kenmerkt – een omgedefinieerder en minder 'belast' kader biedt en tevens – ten opzichte van de traditionele woningbouw – de brug slaat tussen geïsoleerde wooncel en de buitenwereld door deze in één beweging te koppelen aan het niveau van het gehele gebouw.

de woning en de technische voorzieningen

De wooneenheid heeft een minimum aan voorzieningen; een toilet, een aanrechtblad met gootsteen, dat eenvoudig tot volwaardige keuken is uit te breiden, een wastafel op elke kamer (of tenminste een wateraansluiting), een berging met toegang vanaf de corridor. Zo kan eenieder op zichzelf wonen, zonder met een ander iets te maken te hoeven hebben.

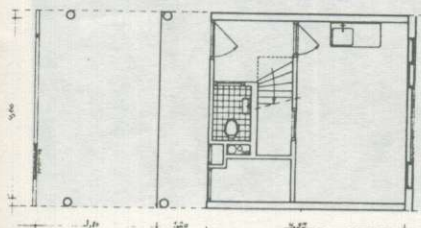
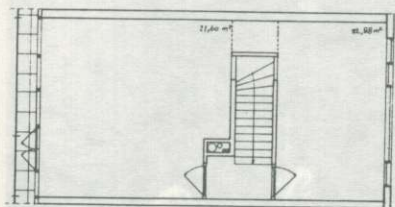
Daarnaast zijn gemeenschappelijke voorzieningen per woonlaag aan de corridor gelegd.

Een grote keuken: vier, vijf kookplaten, ovens, spoelbakken en aanrechten op een rij; voorzien van een zo groot mogelijk technisch comfort – afzuigkap, vuilstortkoker, infrarood-grill, frituur –.

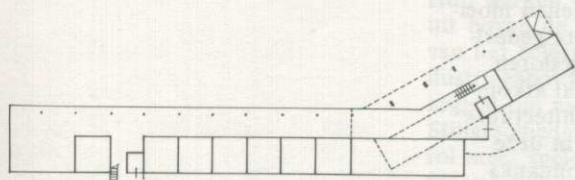
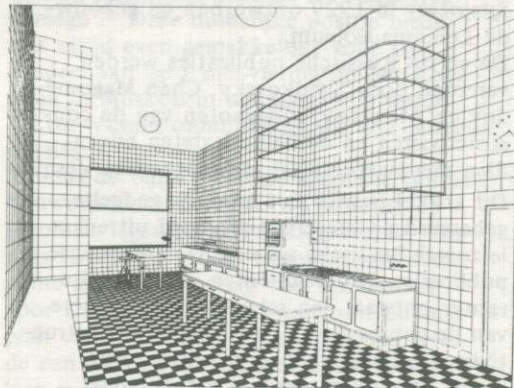
Dat kan omdat meerdere bewoners er gebruik van maken. Vier, vijf mensen tegelijk moeten er kunnen koken, zonder elkaar in de weg te zitten. Het koken in de gemeenschappelijke keuken moet geen last en bron van ergernis zijn, integendeel: het koken in een dergelijke ruime en goed geoutilleerde keuken is een aangename luxe, vergeleken met een benauwd eengezinskeukentje.

Het functioneren van de keuken is als die van de wasserette. Ook deze heeft een batterij was- en droogmachines, een strijkplank, aflegtafels en vooral een ruim en aanliggend droogbalkon. Voorzieningen, die, hoe nodig en vanzelfsprekend zij ook zijn anno 1983, niet te realiseren zijn per wooneenheid.

Het delen met anderen heeft dan technische en functionele voordelen; een voorwaarde is echter dat men geen hinder van elkaar hoeft te onderkennen. Zodat de gemeenschappelijk genoten voorzieningen niet de uitdrukking van een armoedig minimum, maar daarentegen een luxueus surplus bieden naast het individuele woonpakket.

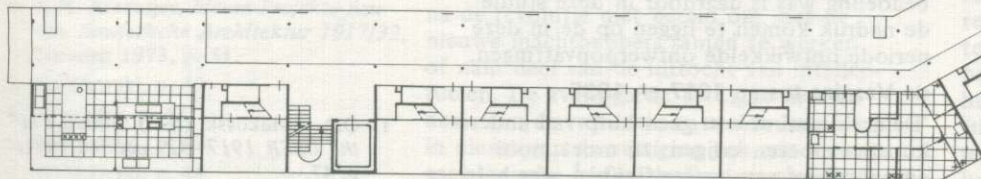
wooneenheid

begane grond

sun bathing

gangverdieping met keuken, badkamer en wasserette